

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमातील (डी.एल.एड.) आकारिक मूल्यमापन प्रणाली

शैलेश रामचंद्र गायकवाड¹ डॉ. राजश्री मेश्राम²

¹शोध छात्र क. का. स. वि. रामटेक

²शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख क. का. स. वि. रामटेक

सारांश

“राष्ट्राचे भवितव्य वर्ग खोलीत आकार घेत आहे”. हे कोठारी आयोगाच्या अहवालातील विधान सर्व परिचित आहे. हे भविष्य घडविण्याची महत्वाची धुरा शिक्षक बंधू-भगिनींच्या खांदयावर आहे. म्हणूनच शिक्षक होण्याची मनिषा बाळगणाऱ्या छात्राध्यापकांमध्ये मूल्य संस्कार रुजविण्याला आणि कौशल्ये विकसित करण्याला अनन्य साधारण महत्त्व आहे. शिक्षक म्हणून जडण-घडण करण्यासाठी योग्य अशा सेवापूर्व अभ्यासक्रमाची जबाबदारी ‘राज्य शिक्षक प्रशिक्षण मंडळ’ 1968 साला पासून पार पाडत आहे. या विकसनाच्या वाटचालीत प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम मैलाचा दगड आहे.

शब्दावली : प्राथमिक शिक्षण पदविका, अभ्यासक्रम, आकारिक मूल्यमापन

प्रस्तावना

आजच्या बदलत्या शिक्षण प्रक्रियेतील सर्वात ठळक परिवर्तन म्हणजे मूल्यमापन पद्धतीत झालेला बदल होय. आजच्या परिस्थितीमध्ये अध्ययन अध्यापन झाल्यानंतर शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य झाले आहेत का नाही हे तपासण्यासाठी शिक्षकाला लेखी परीक्षा, तोंडी परीक्षा प्रात्यक्षिक पर्व परीक्षा, प्रकल्प करून घेणे, क्षेत्र भेट, गृहपाठ, स्वाध्याय यांचा आधार घ्यावा लागतो. या साधनावरून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे विद्यार्थ्यांमध्ये वर्तन बदल किती झाला आहे हे निश्चित केले जाते म्हणजेच शैक्षणिक मूल्यमापन होय. मूल्यमापन पद्धती ही सर्व शिक्षण प्रक्रियेवर आणि शिक्षण व्यवस्थेवर परिणाम करणारी आहे.

बदलत्या परिस्थितीनुसार मूल्यमापन पद्धतीतही बदल करण्यात आले. परंतु विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्वांगीण विकासासाठी ते पुरेसे नसल्याचे स्पष्ट झाले. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात (1986) सातत्यपूर्ण व सर्वकष मूल्यमापन पद्धतीचा आग्रह धरण्यात आला. राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा 2005 मध्येही नाविन्यपूर्ण मूल्यमापन साधन तंत्राचा वापर करण्यासाठी सूचना दिली. राष्ट्रीय पातळीवरील धोरणांचा विचार करून आपण वेळोवेळी मूल्यमापन पद्धतीत बदल केले. या बदलत्या मूल्यमापन पद्धतीनुसार सातत्यपूर्ण व सर्वकष मूल्यमापन पद्धतीचा प्राथमिक शिक्षण पदविका, डीएलएड द्व. पूर्णरचित अभ्यासक्रम, 2016 मध्ये करण्यात आला. आजच्या मध्ये संकलित व आकारिक मूल्यमापन पद्धतीनुसार छात्राध्यापकांचे मूल्यमापन केले जाते.

दृष्टे :

- 1) छात्राध्यापकांना तात्त्विक भागाचे आकलन कितपत झाले आहे हे पाहणे
- 2) छात्राध्यापकांना, सैद्धांतिकाचे उपयोजन कितपत करता येते ते पाहणे
- 3) छात्राध्यापकांना आपण अभ्यासलेल्या घटकांचे आत्मविश्वासपूर्वक सादरीकरण करता येते किंवा नाही ते पाहणे.
- 4) आपल्या अध्ययन विषयासाठी कोणते प्रकल्प घेता येतील हे पाहावे.

➤ प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमातील आकारिक मूल्यमापन प्रणाली :

अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करित असताना प्राथमिक शिक्षणाचे प्रतिबिंब सदर अभ्यासक्रमामध्ये दिसून येईल असा विचार करण्यात आला आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून प्राथमिक स्तरावर सध्या वापरात असलेली मूल्यमापन प्रणाली ‘सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन’ याचा अवलंब प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमातही करावा असा विचार झाला. म्हणून मूल्यमापनासाठी निवडक साधने निश्चित करण्यात आली आले व प्रत्येक साधनाला गुण निश्चित आले ते पुढीलप्रमाणे.

अ.क्र	मूल्यमापन साधने	निर्धारित गुण
1	ट्युटोरियल (Tutorial)	10
2	परिसंवाद (Seminar)	10
3	स्वाध्याय (Assignment)	10
4	माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान उपयोजन (ICT)	10
5	बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ)	10
6	प्रकल्प/क्षेत्रिय कार्य/प्रात्यक्षिक (Project / Field works/Practical)	10

• 1. ट्युटोरियल (Tutorial)**गुण : 10****स्वरूप :**

- कोणत्याही एका घटकावर आधारित तीन प्रश्न परीक्षेपूर्वी आठ दिवस अगोदर देणे. (उपयोजनात्मक व उच्चस्तरीय प्रश्न दिर्घोत्तरी प्रश्न – 700 ते 750 शब्दात उत्तर असावे)
- दिलेल्या तीन प्रश्नांपैकी एक प्रश्न परीक्षेच्या वातावरणात सोडवून घेणे. (वेळ – 40 मिनिटे)
- प्रश्न देतांना त्याचवेळी प्रश्नांची नमूना उत्तरे व गुणदान योजना तयार करावी.
- प्रश्न तपासून झाल्यानंतर 5 पेक्षा कमी गुण मिळाल्यास अनुधावन करून पुन्हा ट्युटोरियल घ्यावे व ते तपासून अंतिम गुण ग्राह्य धरावेत. (5 पेक्षा जास्त गुण मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहिल.)

• 2. परिसंवाद (Seminar)**गुण : 10****स्वरूप :**

- कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकामधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन छात्राध्यापकांना मुद्दे/उपमुद्दे देणे.
- दिलेले मुद्दे/उपमुद्दे यांना अनुसरून सेमिनार नोट तयार करून घेणे.
- एका गटात 10 छात्राध्यापक याप्रमाणे गट करणे
- गटातील प्रत्येक छात्राध्यापकास सादरीकरण – 05 मिनिटे व चर्चा– 05 मिनिटे याप्रमाणे एकूण 10 मिनिटांचे प्रत्येक गटाचे सेमिनार होईल.
- एका दिवशी एका विषयाचे सेमिनार पूर्ण व्हावे. प्रत्येक गटासाठी परीक्षक म्हणून स्वतंत्र अध्यापकाचार्य असावेत.

• 3. स्वाध्याय (Assignment)**गुण : 10****स्वरूप :**

- कोणत्याही एका घटकावर आधारित दोन प्रश्न देणे, एका प्रश्नाचे 800 ते 1000 शब्दांमध्ये उत्तर (सृजनशीलता, कल्पनाशक्ती यांना वाव देणारे उच्चस्तरीय बोधात्मक, मुक्तोत्तरी प्रश्न)
- दिलेले प्रश्न संदर्भ (मासिके, वृत्तपत्र, विश्वकोश, इंटरनेट इ. वापरून घेऊन सोडवून आणण्यास सांगणे.
- प्रश्न दिल्यानंतर आठ दिवसात जमा करावेत.
- लिहून आणलेले स्वाध्याय तपासणे.
- स्वाध्याय तपासून झाल्यानंतर 5 पेक्षा कमी गुण मिळाल्यास अनुधावन करून परत स्वाध्याय घ्यावा त्याचे अंतिम गुण ग्राह्य धरावेत. 5 पेक्षा जास्त गुण मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहिल)

• 4. माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान ;(ICT)**गुण :10****स्वरूप :**

- कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकामधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन, छात्राध्यापकांना मुद्दे/उपमुद्दे वाटून देणे.
- दिलेल्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे यांनुसार माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञानाचा वापर करून दृक-श्राव्य कार्यक्रम तयार करून घेणे.
- सादरीकरण करून घेणे. (वेळ – 5 मिनिटे)

4. सदर प्रात्यक्षिक प्रथम वर्षाच्या द्वितीय सत्रात घ्यावे.

• **5. बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ Multiple Choice Question)**

गुण : 10

स्वरूप :

1. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकामधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन अध्यापकाचार्यांनी बहुपर्यायी 10 प्रश्न तयार करावे. (उच्च मानसिक क्षमता तपासणारे प्रश्न असावेत. ज्ञान आणि आकलन स्तराचे प्रश्न असू नयेत.)
2. प्रश्नाच्या सुरवातीलाच रिकामी जागा देऊ नये.
3. पुस्तकातील विधाने देऊ नयेत.
4. प्रत्येक प्रश्नाला चार पर्याय द्यावे.
5. प्रश्नांवर आधारित 10 गुणांची लेखी परीक्षा (एका प्रश्नाला 1 गुण) घेणे. एकूण वेळ 15 मिनिटे

• **6. प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/प्रात्यक्षिके (Project/ Field work /practical)**

गुण : 10

स्वरूप :

अ) प्रकल्प .

1. अध्यापकाचार्यांनी कोणत्याही एका घटकावर आधारित प्रकल्पाचे किमान 10 विषय निश्चित करावेत.
2. छात्राध्यापकांचे गट (एका गटामध्ये 10 याप्रमाणे) करावेत.
3. छात्राध्यापकांच्या प्रत्येक गटाला वर निश्चित केलेले भिन्न प्रकल्प वाटून द्यावेत.
4. वाटून दिलेले प्रकल्प करून घ्यावे.
5. तयार केलेले प्रकल्प अहवाल तपासणे.

किंवा

ब क्षेत्रीय कार्य (Field work)

1. अध्यापकाचार्यांनी कोणत्याही एका घटकावर आधारित क्षेत्रीय कार्य यांचे किमान 10 विषय निश्चित करावेत.
2. छात्राध्यापकांचे गट (एका गटामध्ये 10 याप्रमाणे) करावेत.
3. छात्राध्यापकांच्या प्रत्येक गटाला वर निश्चित केलेले भिन्न क्षेत्रीय कार्य वाटून द्यावे.
4. वाटून दिलेले प्रकल्प करून घ्यावे.
5. तयार केलेले क्षेत्रीय कार्य—अहवाल तपासणे

किंवा

क) प्रात्यक्षिक : (Practical)

1. शारीरिक शिक्षण व संगणक परिचालन हे दोन विषय प्रात्यक्षिकांवर आधारित आहेत.
2. प्रथम वर्षासाठी मूल्यमापनामध्ये शारीरिक शिक्षण व संगणक परिचालन या विषयांना अनुक्रमे 50-50 असे आकारिक मूल्यमापनाचे गुण आहेत.
3. सैद्धांतिक विषय व प्रात्यक्षिक विषय यांचे मूल्यमापन तक्ता 'अ' (पृष्ठ क्र. 102) प्रमाणे कार्यवाही करावी.
4. मूल्यमापनाची कार्यवाही करताना एका महिन्यात जास्तीत जास्त प्रत्येक विषयाचे एकच साधन वापरावे.
5. तयार केलेले क्षेत्रीय कार्य—अहवाल तपासणे?

➤ **मूल्यमापनासंदर्भात अध्यापकाचार्यांना सूचना :**

1. अध्यापकाचार्यांनी ट्युटोरियल (Tutorial), परिसंवाद (Seminar), स्वाध्याय (Assignment), माहिती तंत्रज्ञान कृती (Activity ICT) बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ), प्रकल्प / क्षेत्रीय कार्य/ प्रात्यक्षिक (Project/ Field work practical), ही सर्व साधने वापरणे आवश्यक आहे.
2. एक साधन एकदाच वापरावे व प्रत्येक घटकासाठी भिन्न साधन असेल. (काही विषयांच्या बाबतीत घटक संख्या ६ पेक्षा कमी असेल. अशा ठिकाणी घटकाची व्याप्ती व गुण लक्षात घेऊन कोणतीही दोन साधने वापरावीत. मात्र पुनरावृत्ती होऊ देऊ नये.)
3. साधनाची निवड करतवळी त्या घटकाची निश्चित केलेली उद्दिष्टे (अध्ययन निष्पत्ती) साध्य होतील याकडे लक्ष द्यावे. घटकास अनुरूप योग्य साधनाची निवड करावी.
4. खालील नमुन्यात साधन वापराचे नियोजन वर्षाच्या सुरवातीलाच करावे ...

साधन	ट्यूटोरियल	परिसंवाद	स्वाध्याय	ICT	बहुपर्यायी प्रश्न	प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य / प्रात्यक्षिक
पैकी गुण	10	10	10	10	10	10
महिना						
घटक क्र						

5. प्रत्येक साधन वापरण्यापूर्वी पूर्वतयारी करावी. उदा. मूल्यमापनासाठी निरीक्षण तक्ते, नियोजन इ.
6. माहिती तंत्रज्ञान कृतीसाठी संगणक वापराचे नियोजन करावे.
7. वरील मूल्यमापन साधनांशिवाय इतर साधने वापरता येतील परंतु, या अतिरिक्त साधनांचा गुणदानासाठी वापर करता येणार नाही.
8. दरवर्षी साधन वापराचे नियोजन बदलावे, नाविन्यता आणावी.
9. प्रथम वर्ष व द्वितीय वर्षामधील सर्व विषयांचे मूल्यमापन याच पद्धतीने होईल..
10. सूचना क्र. 9 साठी अपवाद प्रथम वर्ष विषय इंग्रजी अध्ययन अध्यापनशास्त्र, शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण, कला अध्ययन-अध्यापनशास्त्र, संगणक परिचालन.

➤ मूल्यमापनासंदर्भात प्राचार्यांना सूचना :

1. छात्राध्यापकांवर ताण येणार नाही यासाठी सर्व विषयांचे मूल्यमापन एकाच वेळी येऊ नये असे नियोजन करावे.
2. कोणते साधन कोणत्या महिन्यात कोणत्या विषयासाठी वापरावयाचे याचे नियोजन करून वेळापत्रक करावे.
3. आवश्यकतेनुसार सर्व सोयी उपलब्ध करून द्याव्यात.
4. सर्व विषयाच्या सेमिनारसाठी अध्यापक विद्यालयातीलच इतर अध्यापकाचार्यांची परीक्षक म्हणून नेमणूक करून नियोजन करावे.
5. प्रथम वर्षासाठी सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापनाची प्रक्रिया माहे सप्टेंबर ते मार्च अखेर पूर्ण करावयाची आहे. प्रत्येक महिन्याच्या शेवटच्या आठवड्यात गुणदान तक्ता शासकीय परीक्षा परिषदेकडे ऑनलाईन पाठविण्यात यावा. तसेच त्याची मूळ छापील प्रत विद्यालयाकडे जपून ठेवावी.

➤ समारोप –

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमामध्ये काळ सुसंगतता राहण्यासाठी व सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन करण्यासाठी ऑनलाईन संचयिका (पोर्टफोलिओ) या तंत्राचा अवलंब केलेला आहे. त्यामुळे मूल्यमापनाच्या प्रक्रियेत पारदर्शकता, उत्तरदायित्व, विश्वासाहता व सुलभता प्राप्त होणार आहे. या पद्धतीमुळे अध्यापकाचार्यांवरील कामाचा ताण कमी होणार आहे. छात्राध्यापकांनी प्राप्त केलेल्या संपादनपुस्तिकांचे मूल्यमापन आणि त्याचे अर्थान्वेषण व विश्लेषण सांख्यिकीय तंत्राद्वारे सहज केले जाईल आणि छात्राध्यापकांना प्रत्याभरण देता येऊ शकेल. त्यामुळे एका विलकवर छात्राध्यापकांबरोबर विद्यालये, त्यांचे व्यवस्थापन, शासकीय परीक्षा मंडळे, शिक्षण प्रगतीचा प्रशासन आणि सामान्य माणूस यांना विद्यालयाच्या प्रगतीचा स्तर कळणार आहे.

प्रथम वर्षासाठी 1000 गुण आणि द्वितीय वर्षासाठी 1000 गुण असा एकूण 2000 गुणांचा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला आहे. त्यामध्ये आकारिक मूल्यमापनाचा एक भाग म्हणून सहा साधने वापरता येणारे आहेत. या साधनाद्वारे छात्राध्यापकांचे ऑनलाईन मूल्यमापन करता येणार आहे.

➤ संदर्भ :

- 1^प प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल. एक) अभ्यासक्रम – 2016 (मे-2016) पुणे : महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन प्रशिक्षण परिषद, (विद्या परिषद)
- 2^प डॉ. अरविंद दुनाखे (एप्रिल 2009) शिक्षक प्रशिक्षण – पुणे : नित्य नूतन प्रकाशन
- 3^प डॉ. नरेंद्र कामठी (नोवेंबर 2021) अभ्यासक्रम, अध्ययन- अध्यापनशास्त्र आणि मूल्यमापन. नागपूर – ना नलिनी प्रकाशन
- 4^प बी. बी. पंडित, डॉ. नलिनी पाटील, डॉ. लता मोरे (जून 2009) शिक्षक शिक्षण. नागपूर : पिपळापूर अँड कं. पब्लिशर्स
- 5^प डॉ. शेखराम येळेकर (एप्रिल 2008) शैक्षणिक तंत्रविज्ञान व मूल्यमापनाची मूलतत्वे. नागपूर : विद्या प्रकाशन
- 6^प डॉ. सुरेश करंदीकर, मीना मंगरूळकर (ऑक्टोबर 2010) उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण. कोल्हापूर फडके प्रकाश
- 7^प सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन शिक्षक मार्गदर्शिका भाग र, उ. (सप्टेंबर 2011). पुणे महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद)
- 8^प सर्वांगीण विकास सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन शिक्षक मार्गदर्शिका (2013). पुणे – महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद)
9. CCE Book MSCERT